

IRODALOM

- Csetri Elek (2009): Széchenyi szabadságfelfogásáról. Csetri Elek: *Erdély az ébredő Európában (1825–1846)*. Kriterion, Kolozsvár, 9–42.
- Dávidházi Péter (2004): *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai–Universitas, Budapest
- Deák Antal András–Lanier, Amelie (2005): Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai. L'Harmattan, Budapest
- Dénes Iván Zoltán (2008): Közösségi identitásprogramok a megkonstruált múlt tükrében a 19–21. századi Magyarországon. In: Kulin Ferenc – Sallay Éva (szerk.): *A nemzeti tudományok historikuma*. Kölcsey Intézet, Budapest, 67–129.
- Gergely András (1972): *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Akadémiai, Budapest
- Gurka Dezső (2004): Schelling filozófiájának magyarországi vonatkozásai a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben. In: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Áron, Budapest, 198–222.
- Hermann Róbert (2010): Széchenyi István leveleiből (1836–1857). *Századok*. 144, 3, 673–897.
- Mester Béla (2004): Szontagh Gusztáv és a magyar egyezményes filozófia. In: Mester Béla – Percz

- László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Áron, Budapest, 19–40.
- Pach Zsigmond Pál – Vörös Antal (szerk.) (1975): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Akadémiai, Budapest
- R. Várkonyi Ágnes (1973): *A pozitivisták történeti szemlélet a magyar történetírásban*. I–II. Akadémiai, Budapest
- Szabad György (1976): Deák Ferenc és a reformkori Széchenyi–Kossuth-vita. Zalai Gyűjtemény. 5, 247–279.
- Széchenyi István (1830): *Hitel*. Pest [Facsimile kiadás 1979. Budapest].
- Széchenyi István (1991): *Akadémiai beszédek*. Megjelent gróf Széchenyi István születésének 200. évfordulójára. Kosáry Domokos utószavával. Akadémiai, Bp.
- Széchenyi István (1991): *Széchenyi István válogatott művei*. (Spira György szerk.) Szépirodalmi, Budapest
- Varga János (1983): *Keresztütbén a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és középúti liberalizmus elválása 1841–42-ben*. Akadémiai, Budapest
- Veliky János (2009): *A változások kora. Polgári szerepek és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében*. Új Mandátum, Budapest
- Vieweg, Klaus – Rühling, Frank (1995): Széchenyi István és Wilhelm Joseph Schelling levélváltása. Előszó egy eddig ismeretlen levélváltáshoz. Magyar Filozófiai Szemle. 3–4, 573–590.

SZÉCHENYI ISTVÁN EMLÉKKIÁLLÍTÁS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Gergely András

DSc, egyetemi tanár,
ELTE Újkori Magyar Történelmi Tanszék,
KRE Újkori Magyar Történelmi Tanszék
drgergely@freemail.hu

Az Akadémia palotája szinte kínálkozik egy Széchenyi-kiállítás számára. Az épület nyers elkészültekor még élt Széchenyi (a közhittel ellentétben nem járt az épületben, s nem is látta azt). Szobrok, freskók őrzik itt emlékét. A róla készült festmények jó része az itteni képtárban található, s a könyvtár és a kéziratár gyűjteményei a legértékesebb Széchenyi-anyagokat őrzik. Az épület kiváló keretet ad tehát az Akadémia alapítója halálának 150. évfordulója alkalmából megrendezett, fél évig nyitva tartó emlékkiállítás számára.

A kiállítás rendezését ugyancsak akadémiai intézmény, az MTA Könyvtár Kéziratára vállalta magára: innen kerültek ki a bemutatott exponátumok közül a művek kéziratjai, a felbecsülhetetlen értékű naplók, az irathagyaték nagy része, a levelezés anyaga. A kiállítási termék előtt egy pillanatra megálló tájékozottabb érdeklődőt némi félelem töltötte el: miként sikerül a mégiscsak kevésbé látványos (ha mégoly értékes) kéziratok anyagokból, levelekből, nyomtatványokból érdekes kiállítást teremteni?

De a belépőt lenyűgözi a kiállítás professzionalitása. Először is, a rendezők tudták azt, hogy anyagukat ki kell egészíteni. Fenn, az Akadémia III. emeleti képtárában, amelyek termeiben és melléktermeiben a kiállítást

megrendezték, mindjárt az első teremben a falakon olyan kép-galéria fogad, amelyet a többi nagy magyar műgyűjteményből (s persze magánosoktól is) gyűjtöttek egybe, kölcsönöztek ki. A képek zöme Széchenyi rokonainak, munkatársainak, kortársainak ábrázolásait mutatja. Ezek az olajképek mintegy a reformkor „ösgalériáját” alkotják, egy olyan gyűjteményt, amelyet nemigen láthatunk így eddig együtt. A festmények – köztük, illetve a további termekben metszetek, tájképek is láthatóak lesznek – nem mindegyike ábrázol közismert személyiséget. Indokoltan látták el tehát a rendezők azokat rövid életrajzi magyarázatokkal, illetve a készítőikre vonatkozó információkkal. A nagy, félköríves teremben, amely nagyméretű festményeket mutat be az állandó kiállításon, most továbbra is e képeket láthatjuk, vagyis többnyire a Széchenyi kortársait ábrázoló festményeket, illetve az Akadémia allegóriáját, Hébét, amint a sást itatja, melyet Johann Nepomuk Ender festett és Széchenyi ajándékozott az Akadémiának. Így válik az állandó képtár is az időleges kiállítás részévé.

Maga a kiállítás, a falakon függő festmények által mintegy keretezett tárlók anyaga tematikusan elrendezett. Mint említettük, a bennük bemutatott anyag zöme az MTA

Könyvtára Kézirattárból származik, míg a képanyag zöme az MTA Művészeti Gyűjteményének tulajdona.

Széchenyi műgyűjteménye széthullott, de egyes darabjait a kiállításon szemügyre vehetjük. Az ő birtokából kerültek az akadémiai gyűjteménybe (elsősorban Béla fia adományai révén) a családtagok arcvonásait megőrző kisebb méretű képek.

A tárlókban legelőször a családtagokkal folytatott – többnyire német nyelvű – levelezés darabjai kerülnek bemutatásra, s jelzik számunkra azokat a szoros, mondhatni biedermeier jellegű családi kötődéseket, amelyek a Széchenyi-családot ekkor jellemezték. Széchenyi szerelme, Seilern Crescentia, több metszettel, hozzá intézett, tőle származó levéllel van jelen. (Férje, Zichy Károly országbíró, a festmények között foglal helyet.) A kiállítás e részén egy vázlatos családfa a közönség eligazítására helyet kaphatott volna.

A következő tárló témája, a barátság, fokozatosan vezet át a közélet felé. Megismerjük azt az elsősorban arisztokratákból álló baráti kört, amely Széchenyi első tervei mögé állott – ha ez még többnyire e barátoknál csak az elszánást, az első lépést jelentette is, így az Esterházy Mihállyal és Wesselényi Miklóssal 1825-ben megkötött „erényszövetség”, vagyis romantikus megállapodással megpecsételt barátság. Széchenyi vallásosságának mentora, lelki atyja (gyóntatója) és barátja volt Albach Szaniszló, az országgyűlések, illetve a pesti ferencesek ünnepelt (német nyelvű) hitszónoka. S ott van a barátok e csoportozatában a valóban nagy jóbarát és küzdőtárs, az első igazi vállalkozó és reformer társ: Wesselényi Miklós báró (aki korántsem volt olyan dúvad típus, mint amilyennek a legutóbbi nagy Széchenyi-film bemutatta). Wesselényi szeretetteljes barát volt. Olyan szeretettel fordult

anyja felé, hogy annak betegsége idején el nem hagyta volna Zsibót – a már-már barátilag féltékeny Széchenyi nagy bánatára. De ugyanezt olvashatjuk Teleki László egy levélből is: Széchenyi hívja Pozsonyba, de anyja betegsége miatt nem szívesen hagyja el Pestet. Megint a korszaknak az arisztokratákat is átható biedermeier érzülete villan itt előnkbe! A falakon függő megannyi biedermeier jellegű festmény a dokumentumokban is megtalálja a maga stílusigazolását.

Széchenyi 1826-ban, Fáy András meséinek elolvasásával kezd ismerkedni a magyar irodalommal – mint ezt bemutatott naplójegyzete is dokumentálja. Ezután találkozik Berzsenyi Dániel költészetével, majd magával a költővel. Ami Széchenyi irodalmi kapcsolatait illeti, elsősorban Vörösmarty és Széchenyi barátsága tárul elibénk, levélváltásaik révén. Jellemző azonban az is, hogy a *Gondolatok a könyvtárban* első változatát – amelyet Vörösmarty egy unalmas akadémiai ülés során kezdett írni, még *Haszontalan gondolatok a könyvtárban* címmel, Széchenyi észrevette, s mintegy elkunyorálta ezt a kéziratot a költőtől – most láthatjuk. Széchenyi felesége, Crescentia, pedig egy alkalommal Vörösmarty jelenlétében szavaltta el a *Szózatot* – amit megintcsak egy naplóbejegyzés dokumentál.

S aztán jönnek a kiállítás zömét alkotó, Széchenyi gyakorlati tevékenységét bemutató anyagok. Itt már nemcsak levelek, kéziratok, hanem nyomtatványok, tervrajzok, részvényjegyzékek, modellek zsúfolódnak össze: csónakda és színház, Lánchíd és lóverseny, gőzhajózás és Tisza-szabályozás, illetve nem utolsósorban az Akadémia alapítása, szervezése, működtetése dokumentáltak. Azután Pest városának fejlesztése, a gyáralapítások, a Nemzeti Kaszinó, az Al-Duna szabályozása következik. A kiállítás érzékelteti,

hogy Széchenyi nemcsak „alapított”, hanem egy-egy kezdeményezése nyomán a végrehajtást is fáradszóról kezében tartotta. Gondot fordított a Kaszinó pincéjében tárolt borok jegyzékének kiadására, hogy ezáltal is serkentse a minőségi borok forgalmát. Röplapot írt jobbágynak, hogy hogyan kerülhetik el a kolerás fertőzéseket. Részvényeket jegyeztetett, újságcikkeket írt, Bécsben előszobázott – mintha száz helyen fordult volna meg egyszerre. Minderről csak egy-egy kis jegyzet, naplóbejegyzés, névjegy, lista tájékoztat a kiállításon, megadva azt az összképet, amely Széchenyi teljesítményét lenyűgözővé teszi. A legérdekesebb talán a Lánchíd megteremtésével kapcsolatos aktivitása, hiszen itt műszaki döntéseket is hozott, létesítményeket vizsgált, vállalkozókkal szerződött. De oly jellemzőek mindig az apróságok: Széchenyi, mint mindenki, aki ceruzával a kezében követ egy tanácskozást, közben rajzolgatott-firkálgatott. Nem tudjuk, mikor is, de megpróbálta lerajzolni vitapartnerét, vetélytársát, Batthyány Lajost. Nem sok sikerrel, de felismerhetően – állapíthatjuk meg a bemutatott vázlatok nyomán.

A vagyonos Széchenyi birtokviszonyaira is vethetünk egy pillantást. Nagyon értékes a birtokainak 1828. évi jövedelmét kimutató összegzés. Eszerint – kerekítve és váltóforintban (papírpénzben) cenki birtoka (a hitbizomány) 36 ezer, a pölöskei birtok 28 ezer, a szentgyörgyi 16 ezer, Csokonya pedig 69 ezer forint jövedelmet hozott. Mindez együttesen 144 ezer forintot tett ki, átszámítva (kettő és féllal osztva) körülbelül kiadja azt a 60 ezer ezüstforintos jövedelmet, amellyel 1826-ban, az Akadémia alapításakor birtokai jövedelmét meghatározta.

A tematikus anyagok között a magunk részéről egyedül Széchenyi országgyűlési mű-

ködésének bemutatását hiányoljuk. Hiszen Széchenyi 1825-ben kezdődő, 1848-ig tartó országgyűlési szereplései az országgyűlési nyomtatott irományokkal gazdagon dokumentálhatóak lettek volna. Anyagai révén lett volna érzékeltethető, hogy Széchenyi – kétségbeesett erőfeszítései ellenére – egyre jobban belekerült a politika örvényébe. 1847-ben már az alsótáblára választotta magát követnek, s ennél „politikussabb” pozíciót elképzelni sem lehetett. A közadózásért folytatott küzdelmeit is így lehetett volna igazán érzékeltetni.

Az akadémiai emlékkiállítás érthetően nagy figyelmet szentel az Akadémia alapításának, illetve az Akadémia működése támogatásának. Az egyik tárlóban egykorú naplófeljegyzést láthatunk az Akadémia alapításáról: „Gróf Széchenyi István hazafiúi buzgóságtól elragadtatva felszólala, és egy Magyar Academiának felállítására 1 egész esztendei jövedelmét ajánlotta. – Adjon az Isten sok ilyen Széchenyit szűkölködő hazánkunk.” S mellette ott van Széchenyi jószágigazgatójának-barátjának, Lunkányi Jánosnak józan megjegyzése 1828-ból: jobb lenne a felajánlást határozott összegben, s nem évi jövedelemben meghatározni. (Láttuk egy előző tárlóban az 1828. évi jövedelmeket. Széchenyi végül hatvanezer ezüstforintban határozta meg ezt az összeget, s ennek kamatait fizette az Akadémiának.) S következnek az előkészítő ülések dokumentumai, az egyik éppenséggel Kazinczy Ferenc fogalmazásában, s azután alapszabályok, beszédek, de olyan apróságok is, mint Széchenyi akadémiai pénztárellenőri esküje. Ott van aztán az Akadémia első pecsétje hegyi-kristályból metszeten, s a Széchenyi testvérek ajándékozó okirata a nevezetes Amerling-féle Széchenyi-festmény felajánlásáról.

Széchenyi ránk maradt hagyatéka kivételesen gazdag (főleg ami az iratanyagot, a

„papíralapú” emlékeket illeti). Inkább a válogatás nehézsége az, ami a kiállításrendezőket gátolja – az a nehéz döntés, hogy a „lényeg” vagy a különlegességeket, a kuriozitásokat mutassák-e be. Úgy érezzük, hogy megtalálták a helyes arányokat, amely a cselekvő sokoldalúság mellett a személyiség jellemvonásait is fel tudja villantani.

Amíg a szinte „hivatalossá” vált, mindenestre legismertebb sárga szattyáncsizmás, hatalmas, Amerling-féle Széchenyi-festmény – amely a palotában egy emelettel lejjebb látható – Széchenyit díszöltözetben, háttérben szimbolikus utalásokkal ábrázolja (ahogyan ezt követően megannyi reprezentatív Széchenyi-festmény), addig figyelmünket joggal köti le a következő teremben látható olajkép, Schoefft József festménye, amely Széchenyit ugyan magyar ruhában, ám ülve, attribútumok nélkül mutatja. Széchenyi itt egy sziklán foglal helyet, háttérben az Al-Duna – mintha csak a szabályozási munkák közepette pihent volna meg. Arca sem oly idealizált, kisimult, mint azt megszoktuk, hanem mintha a hideg szél fútna volna ki. Magasabb társadalmi állására csak ruházata utal, amely azonban nem díszmagyar, hanem piros és fekete színek által dominált magyaros öltözet. Mindehhez a Duna és a sziklás táj alkot kékes színezetű, korántsem barátságos, egyáltalán nem idealizált háttérrel. Piros, lábra simuló a nadrág (a csizma nem látszik), piros a csak kivillanó mellény, piros az öv, piros a bőven láttatott kabát- és mentebélés, vörös bársony az ülő alak mellé letett föveg – mindez érdekes kontrasztban áll a fekete kabáttal és mentével. Fantázia-öltözékről van szó, a művész eredetileg frakkban akarta ábrázolni Széchenyit, és Crescence kérésére festette meg végül magyar ruhában. Mai érzésünk szerint mégis egy magyar bűvész, egy magyar varázsló fekete-

vörös öltözete ez – aki majd rövidesen megbűvöli a mögötte látható vad tájat. A festmény metszet formájában az egyik legelterjedtebb Széchenyi-ábrázolássá vált.

Ez a festmény 1836-ban készült, már a Széchenyi-kultusz idejében. Mellette láthatjuk a kultusz további korabeli dokumentumait, köztük díszpolgári okleveleket, ahol egy pillanatra megint érdemes megállnunk: feltűnő, hogy Debrecen városa csak akkor választotta díszpolgárrá Széchenyit, amikor a gróf 1845-ben a Tisza-szabályozás kapcsán ellátogatott a városba. Az óvatos (vagy éppen konzervatív) debreceniek csak ekkor, viszonylag későn tisztelték meg.

„Széchenyi a kortársak szemével” - mutatja be a következő terem. A gazdag anyagból kiemeljük itt Marastoni József metszetét, mivel ő Kazinczy, Berzsenyi és Kisfaludy Sándor társaságában jeleníti meg Széchenyit, tehát nem a politikusokkal, közéleti emberekkel csoportosítja együvé, hanem Széchenyit a magyar (szép)irodalom történetébe, kultúrába illeszti. Széchenyi ebben a képi ábrázolásban szépíró, nem pedig gazdag, áldozatkész arisztokrata.

„Széchenyi mint író” – vezetnek tovább a tárlók, amelyek itt elsőként a naplóíró, illetve magát a naplóköteteket mutatják be. Nagyon érdekes szemügyre venni ezeket a viszonylag kis, négyzetes formátumú köteteket, amelyek nem olyan reprezentatívak, mint az utóbb kiadott-kinyomtatott naplókötetek után az ember azt várná. A felnyitott kötetekben a többnyire német nyelvű kézírás kis gyakorlás után a látogató számára is jól olvasható. A rendezők a legérdekesebb szövegeknél tárták fel a naplóköteteket, illetve fontosnak tartották, hogy bemutassák azokat a vastag áthúzásokat, illetve a kivágatokat is, amelyeket a naplók örököse, Tasner Antal

végzett el, mivel Széchenyi arra kérte, semmisítse meg azokat a részeket, amelyek kortársait esetleg kompromittálhatnák. (A tintás satírozásokat átvilágítás útján sem sikerült utólag olvashatóvá tenni.) A naplók motivációjából, anyagából jöttek létre aztán a nyilvánosságnak szánt munkák: láthatjuk a nyomtatásban megjelent műveket, az általa 1848-ig megjelentetett harminckilenc önálló munkával együtt huszonötöt. A kiállításon végigmenve persze találkozhatunk például a *Hitel* dedikált példányaival (Kazinczynak, Crescence-nek, Esterházy Mihálynak), azután a könyvek kézírataival (így a *Hitel* kézírata a nevezetes zárómondatnál nyílik fel Magyarország jövőjéről). A Széchenyi–Kossuth-vitát is a korabeli nyomtatott röpiratok kiállítása prezentálja.

Az utolsó, 1847-ben megjelent Széchenyi-röpiratok már átvezetnek 1848-hoz, a forradalom időszakához. Még a forradalom előtt, március 12-én – látjuk a meghívandók listáját – próbálja az események irányítását kezébe ragadni egy tanácskozás szervezésével. De a legtöbb név mellett a „látta de nem írta alá” megjegyzést találjuk. Egy Kossuth-ellenes március 12-i tanácskozással, amely köré olyan szép elbeszélést kanyarított Kosztolányi Dezső, már nem tudott érdemi eredményt elérni. A márciusi napok forradalmi áttörését azután Széchenyi titkárának, Kovács Lajosnak egy levele jelzi, amelyben Pestről azt írja Széchenyinek, hogy „Petőfi előtt emeljük kalapunkat! Ez egyik legnagyobb szerű embere az országnak.” Petőfi *mérséklő* szerepének ez a kiemelése (március 20-án) jelzi a helyzet teljes ártértékelődését. Jól mutatja ezt egy korabeli karikatúra is, amely Deákot, Széchenyit, Kossuthot egyaránt a *jobbaldalon* ábrázolja, s velük szemben ágál a baloldalon a „törpe minoritás”. Itt a kiállítóknak be lehetett

volna mutatni, például a falon az újságlapot kinagyítva, Széchenyi április 8-i *Mi lesz belőlünk magyarokból?* című cikkét, amely jelzi teljes politikai fordulatát. Az 1848-i békés hónapokból láthatjuk a minisztérium fizetési jegyzékét, egy-két iratot Széchenyi miniszterelnök-helyettesi működéséből (amire akkor került sor, amikor Batthyányi Bécsbe utazott), aztán Széchenyi útlevelét (amellyel Innsbruckba indult az ott időző udvarhoz). Érdekes, hogy az előnyomtatott szövegű útlevél – az eufórikus hónapokra jellemző módon – kizárólag magyar nyelvű, csak a személyleírásnál vannak a rovatok németül is feltüntetve, amelyek azonban Széchenyi esetében nincsenek kitöltve. A '48-as naplókól sajnos nem láthatunk oldalakat (lévén annak lapjai az Országos Levéltárban), de ott van utolsóként egy tragikus dokumentum, egy szeptember 5-i, Széchenyi által szétépett rövid levél, amelyet Pázmándy Déneshez, az országgyűlés elnökéhez intézett, s amelyben képviselőként saját betegsége miatt és már elutazott felesége és gyermekei betegsége folytán szabadságolását kéri. A tisztázat esetében csak a levél szétszakitottsága jelzi Széchenyi zaklatott lelkiállapotát, ha azonban a mellette lévő fogalmazványt alaposabban megnézzük, láthatjuk, hogy a torzult betűk, a kusza beszúrások már egyértelműen a személyiség felbomlására, idegösszeroppanásra vallanak.

A döblingi Széchenyiről, legalábbis ami az első éveket illeti, nincsenek dokumentumaink. Négy év némaság, súlyos idegbetegség következett. Széchenyi lassan-lassan felépült, 1856-tól újra dolgozni kezdett. Idegrendszer, kedélye – talán kisebb defektusokkal, de – helyreállott. Láthatjuk, hogy 1859-ben már maga készíti a szanatóriumtulajdonos Gustav Goergen dr. számára az elszámolást. Megnézhetjük könyvrendelését (1859. július-decem-

ber között 119 kötetet és folyóiratot rendelt meg), azután a Magyar Tudományos Akadémiának írt nevezetes levelét 1858. november 6-ról, amelyben az Akadémiát támogatásának megvonásával fenyegeti meg, ha hatalmi nyomásra törlik alapszabályaik közül a tudományok magyar nyelven történő művelésére vonatkozó pontozatokat, vagy egy „Széchenyi István, a vén Oroszlány” formában aláírt levelét. Ott a tiltott könyvek jegyzéke, amelyre Széchenyi *Blick*...-je „felségsértés és az uralkodóház tagjainak megsértése” miatt került. Széchenyit tehát – a *Blick* szerzőségének lepleződése óta – főbenjáró per fenyegette. Ez volt a döntő oka, amiért a halálba menekült. S ott van a végzetes út felé vezető szerény eszköz, utolsó, fanyelű, rézvégű írótozza.

Az utolsó, kisebb terem a Széchenyi-gyász emlékeinek van szentelve. A gyászbeszéd, emléklapok, részvétnyilvánítások, posztumusz szobrok között a kis terem mértani középpontjában egy naplókötet áll, az utolsó,

az is utolsó lapján kinyitva, a nevezetes bejegyzéssel: „kann mich nicht retten” – *nem tudom megmenteni magam*.

A kiállítás koncepcióját Bicskei Éva, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet munkatársa és Mázi Béla, az MTA Könyvtára Kézirattára vezetője készítette. A tájékoztató szövegeket előbbieket és Szentesi Edit írta meg. Az Akadémia mellett hét közgyűjtemény, egy egyházi gyűjtemény (a pannonhalmi Főapátsági Gyűjtemény) és egy külföldi múzeum (Kammerhof, Besztercebánya) anyagából állították össze a kiállítást, amely elsősorban az MTA anyagi áldozatkészsége révén valósulhatott meg. A kiállításhoz – ha késve is – reprezentatív katalógus jelenik meg.

Kulcsszavak: *Széchenyi István (1791–1860), a Magyar Tudományos Akadémia története, reformkor, az MTA Könyvtára Kézirattára kincsei*

HAGYOMÁNY ÉS MODERN HATÁRÁN – SZÉCHENYI ISTVÁN, A MAGÁNEMBER –

Fónagy Zoltán

PhD, MTA Történettudományi Intézet
zfonagy@tti.hu

„Győzzön az ok, s csak az ok, ne a régiség és még kevésbé azon nimbus, melyet a csalbölcsök saját sötét céljaik, vagy világos hiúságuk elburkolása céljából szoktak a régiség körül terjeszteni.”

(Pesti por és sár)

Széchenyi István születési éve (1791) csaknem egybeesik egy korszakhatárral: a magyar történetírás az 1790–1848 közötti évtizedeket a rendiségből a polgári társadalomba való átmenet évtizedeként szokta tárgyalni. Széchenyi programadóként, a gazdasági-társadalmi modernizáció legnagyobb hatású kezdeményezőjeként az átmenet egyik főszereplője volt. Az alábbiakban azonban nem a programmal foglalkozunk, hanem azt vizsgáljuk, hogy magánszemélyként – mentalitásában, életviszonyaiban – maga mennyit realizált a modernizációs programból.

Hagyományos társadalom – modern ember

Széchenyi még egy viszonylag stabilnak tűnő *rendi és hagyományos* társadalomba született bele. A rendiségben az egyén életútját meghatározó pontossággal kijelölte, hogy milyen státusú családba született. A nevelés céltudatosan és kizárólagosan erre az előre tudható szerepre készítette fel a gyermeket. A társadalmi ranglétra alsó fokain volt legerősebb a determináltság, ott ritkán kerülhettek fel alter-

natív jövőképek. De a rendi piramis felsőbb régióiban is korlátozottak az egyéni választási lehetőségek. A birtokos nemes fia például a szokásos iskoláztatás után „leteszi a censurát, tiszteletbeli aljegyző lesz, azután szolgabíró, ha jól forgatja magát, lehet belőle X. megye első alispánja is; ha különösen jól tanult, akkor még feljebb menetelre is volt kilátása; ha nem vette be a természete a tudományt, akkor azt mondták, jó lesz katonának” – írta Pulszky Ferenc.

Bár tágabb határok között, de a főnemes gyermekének is viszonylag kiszámítható volt az életpályája. Választhatott állami (közigazgatási, bírói, diplomáciai, katonai) vagy egyházi karriert: az ország, illetve a birodalom legfőbb világi és egyházi tisztségeinek zöme nekik volt rezerválva. A gazdálkodás ekkor még ritkán számított hivatásszerű foglalatosságuk közé, legfeljebb ménesük iránt mutatnak érdeklődést.

A premodern társadalom életjelenségeiben, normarendszerében – így a fiatal nemzedékek szocializációjában is – meghatározó szerepe volt a hagyománynak: az előző nemzedékek mintája a követendő norma erejével bírt. A „hagyományos” ember életét szűk földrajzi és társadalmi térben élte, bizalmatlanul szemlélve az ezen kívüli világot. Magát nem környezete urának tekintette, hanem